

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΥΔΑΣ

Για τον Ευτύχη Μπιτσάκη

για έναν στοχαστή [...] όπως ο Μπιτσάκης
ο μαρξισμός δεν μπορεί να προσανατολίζεται
παρά από την αρχή της ριζικής ανοικτότητας.¹

Istvan Mészáros

ΣΕ ΜΟΝΙΜΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

Κάθε λόγος για την προσωπικότητα, το έργο, την παρουσία του Ευτύχη Μπιτσάκη αναφέρεται ουσιαστικά στην ύλη μιας εποχής, ορθότερα πολλών εποχών με τις συνέχειες και τις τομές μεταξύ τους. Γιατί ο Μπιτσάκης, πέρα από την προσωπική του διαδρομή που συγχρονιζόταν με τις καμπές, τις ανατάσεις, όσο και τις οπισθοχωρήσεις τρικυμισμένων καιρών, αποτελεί το βαθύτερο ίχνος μιας ιστορικής εμπειρίας, ίχνος πολλαπλό που αποτυπώνει η σκέψη και η δράση, το έργο και η ζωντανή παρουσία του Ευτύχη Μπιτσάκη. Φτιαγμένος από τη στόφα αυτών των καιρών, ο Μπιτσάκης ανταποκρίνεται διανοητικά και πρακτικά στις περιστάσεις με μια ξεχωριστή ιδιαιτερότητα –αυτή της θεωρητικής πρωτοτυπίας σε βάθος και εύρος και

1. Mészáros 2006, 77.

* Ο Δημήτρης Καρύδας είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας, του ΕΚΠΑ.

της πολιτικής-προσωπικής στάσης χωρίς εκπώσεις.²

Σε μία συνέντευξή του³ ο Μπιτσάκης αναφέρει με αφορμή την παρατήρηση, ότι δεν μπορεί κανείς να κρατά δύο καρπούζια κάτω από την ίδια μασχάλη, πως ο ίδιος συνειδητά επιδίωκε να κρατάει τρια, την πολιτική, τη φυσική και τη φιλοσοφία. Για τον Μπιτσάκη αυτοί οι τρεις όγκοι αποτελούν μια ενότητα, που μπορεί να είναι ανεύρετη, αποτελεί όμως το σταθερό γνώμονα της ζωής του Ευτύχη.⁴ Είναι το άνυσμα που προκύπτει αν ανατρέξουμε σε δύο πασίγνωστες ρήσεις του Μαρξ –για τον Μπιτσάκη αποτελούν τα προτάγματα που κατηύθυναν τη ζωή και τη σκέψη του. Από τη μία κινείται στην τροχιά της ενδέκατης θέσης για τον Φώουερμπαχ: «Οι φιλόσοφοι έχουν μέχρι τώρα ερμηνεύσει τον κόσμο, το ζήτημα είναι να τον αλλάξουμε». Και έχει αποφασιστική σημασία να τονίσουμε ότι ο Μαρξ δεν γράφει ότι το ζήτημα όμως είναι να τον αλλάξουμε. Δεν υπάρχει το όμως στο χειρόγραφο, το οποίο στη μεταγραφή του Ένγκελς γέρνει την πλάστιγγα στην αλλαγή. Ερμηνεία και αλλαγή είναι αξεδιάλυτα δεμένες, με την κατανομή και σύνδεση μεταξύ τους να εξαρτάται από την ιστορική και πολιτική συγκυρία. Αυτή η δραστηριότητα έχει, από την άλλη, ένα ρομαντικό ουτοπικό

2. Το παρόν προέρχεται από μια σύντομη προφορική εισήγηση που συνόδευε, μεταξύ άλλων, την προβολή ενός ντοκυμαντέρ για τον Μπιτσάκη στην εκδήλωση προς τιμήν του που διοργάνωσε η Λία Μελά εκ μέρους του Τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, την οποία ευχαριστώ για την πρόσκληση. Καθώς τα κινηματογραφικά τεκμήρια και οι μαρτυρίες των ανθρώπων που καταδέχονται τις ζωντανές εμπειρίες τους με τον Μπιτσάκη φιλοτέχνησαν με ενάργεια τη βιογραφία του, ήταν περιττή η εκτενής αναφορά σε αυτήν. Ο αναγνώστης μπορεί όμως σε κάθε περίπτωση να αναζητήσει τις σχετικές πληροφορίες στις δυο μακροσκελείς συνεντεύξεις του Μπιτσάκη, στις οποίες ο ίδιος ανασυνθέτει την ιστορική και διανοητική του εμπειρία με ζωηρό ανεκδοτολογικό τρόπο εστιάζοντας στη χαρακτηριστική, όσο και σταθερή επιδίωξη της ζωής του να υπηρετήσει την ενότητα θεωρίας και πράξης. (Παγουλάτος 2006· Παλιούρας 2007).

3. Παλιούρας 2007, 32.

4. «...έζησα μια ζωή διχασμένη ανάμεσα σε αυτό που ήταν οι βαθύτερες επιθυμίες μου [...] και στη γοητεία της γνώσης, το αριστοτελικό “θαυμάζειν” από τη μια, και το “καθήκον”, εσωτερική ανάγκη και αυτό, και όχι εξωτερική επιταγή, για συμμετοχή στην πολιτική και το κοινωνικό γίγνεσθαι», (Παλιούρας 2007, 32).

ζητούμενο που είναι η δεύτερη συνιστώσα του ανύσματος. Βρίσκεται σε περίοπτη θέση στη *Γερμανική Ιδεολογία*: «κανένας δεν έχει αποκλειστική σφαίρα δραστηριότητας, αλλά κανένας μπορεί να τελειοποιηθεί σε όποιον κλάδο θέλει, [ότι] η κοινωνία ρυθμίζει τη γενική παραγωγή και έτσι κάνει δυνατό για μένα να κάνω ένα πράγμα σήμερα και άλλο αύριο».⁵ Η σχέση του Μπιτσάκη με τη γενέθλια γη και τις αγροτικές εργασίες δεν αποτελεί απλό καταφύγιο του διανοούμενου, αλλά συστατικό μέρος μιας προσωπικότητας που ποτέ δεν αποδέχτηκε τον καταμερισμό της εργασίας και, όπως δεν κουράζεται να επαναλαμβάνει ο ίδιος, επιδιώκει τη χαμένη ενότητα με τη φύση ως όρο της ύπαρξης.

Ο Μπιτσάκης προσπάησε να στοχαστεί τον κόσμο –φυσικό και κοινωνικό– πρώτα από όλα, τη φύση που θαύμαζε μικρός στη γενέτειρά του και τους ανθρώπους στη δίνη της Κατοχής, του εμφυλίου πολέμου και των φυλακών, σπούδασε και δίδαξε στο Παρίσι, έγινε καθηγητής της φιλοσοφίας στα Γιάννενα, πολυγραφότατος συγγραφέας και πολιτικός ακτιβιστής στην ΕΠΟΝ, την ΕΔΑ, το ΚΚΕ και την εξωκοινοβουλευτική αριστερά, χωρίς όμως ποτέ να πάψει να μαζεύει χόρτα με τη Μαρία, να περιποιείται τα αμπέλια, να συζητά για όλα και να ζει μαζί της σε όλα. Διαδέσιμος και ανοιχτός σε όλους ο Μπιτσάκης κράτησε ζωντανή την περιέργεια και το θαυμασμό του για τον κόσμο και τους ανθρώπους, όπως τον καιρό που έπαιζε στο χωριό και δούλευε στα χωράφια, στο σύμπαν των μύθων, των ηρώων και των δαιμόνων, όπως παραδίδονται στα μέρη του. Αντιμέτωπος με την πολιτική και κοινωνική εμπλοκή, ο Μπιτσάκης μοιράζεται την τραγωδία του ελληνικού κομμουνισμού, την ανάταση και την έκπτωση της ελληνικής αριστεράς, αφού περάσει επτάμισυ χρόνια στις φυλακές, για να συνεχίσει τη δράση του στην Αθήνα μέχρι το 1965 και να βρει άσυλο στο Παρίσι, τον συνήθη τόπο εκουσίας και λίγο αργότερα ακούσιας εξορίας των Ελλήνων. Η υποθήκη του Κώστα Πολίτη, όπως ήταν το ψευδώνυμο με το οποίο δημοσίευε τις πρώτες του θεωρητικές απόπειρες, μετασχηματίζεται σε πρωτότυπες ερμηνείες της μοντέρνας φυσικής, για να κατοχυρωθεί ακαδημαϊκά

5. Μαρξ – Ένγκελς 2003, 80.

στη Γαλλία και, παρά τα εμπόδια, αργότερα στην Ελλάδα με το έργο και την παρουσία που έκαναν γνωστό τον Μπιτσάκη. Το κύρος του οφείλεται στη φυσιογνωμία μιας κοινωνικής συνείδησης που δεν είναι μόνο αξεδιάλυτα συνυφασμένη με τη φιλοσοφία, ενώ η φιλοσοφική, συγγραφική, διδακτική, πολιτική και μορφωτική δραστηριότητα αποτελούν επιμέρους μορφές που παίρνει το περιεχόμενο αυτής της κοινωνικής συνείδησης.

Η πλειάδα των μελετών και βιβλίων του Μητσάκη είναι μέρος μόνον της παρουσίας του. Το μέγεθός της υπερβαίνει ακόμη την πληθώρα των άρθρων για θεωρητικά επιστημονικά ή κοινωνικά θέματα, όπως και τις παρεμβάσεις με πολιτική ή ιστορική θεματολογία κατά τη μακρά πορεία του στο χώρο του θεωρητικού στοχασμού και της πολιτικής δράσης. Εξίσου πληθωρική με τη συγγραφική κατάθεση ήταν και παραμένει η ζωηρή δράση του στα αμφιθέατρα και τα επιστημονικά συνέδρια, τις διαλέξεις και τις πολιτικές ομιλίες, όπως και τις οργανωτικές συσκέψεις και συζητήσεις σε κάθε είδους κύκλους από τις εξορίες μέχρι τα επιστημονικά περιοδικά και από τις πολιτικές συνεδριάσεις μέχρι τον οργανωτικό σχεδιασμό εκδόσεων και περιοδικών, αλλά και τις ιδιωτικές κουβέντες με τους φίλους και συνεργάτες.

Η εκδίπλωση αυτής της πολυδιάστατης δραστηριότητας συναντούσε συνεχώς εμπόδια κι όχι μόνον εξαιτίας των διώξεων αρχικά και των δεσμιών δυσκολιών στη συνέχεια. Διότι ο διανοούμενος, ο συγγραφέας, ο καθηγητής, ο αγωνιστής έγινε μεν ανεκτός και χρησιμοποιήθηκε από τον πολιτικό χώρο που υπηρέτησε για δεκαετίες, αντιμετωπίστηκε όμως ταυτόχρονα με καχυποψία, ενώ το έργο του αποσιωπήθηκε, επειδή ο Μπιτσάκης δεν σιώπησε όταν το έκρινε απαραίτητο, ούτε αποτέλεσε τον διανοούμενο-πρότυπο του κόμματος ή τον προβεβλημένο εκπρόσωπο του στον πανεπιστημιακό χώρο κι ακόμη λιγότερο τον αξιόπιστο καθοδηγητή στον σοβιετικής κοπής μαρξισμό. Τον Μπιτσάκη συνόδευε πάντοτε η καχυποψία και ο έλεγχος εκ μέρους του πολιτικού χώρου στον οποίο ο ίδιος συμμετείχε κατά συνείδηση,⁶ χωρίς να απαλλαγεί από αυτή τη μοίρα ούτε στο σχήμα στου

6. Οι αναφορές των συνομιλητών του Μπιτσάκη τον ωθούν στη αφήγηση πολλών επεισοδίων πολιτικής περιθωριοποίησης και συκοφάντησης, όπως και αποσιώπησης ή άδικης κρι-

οποίου τη δημιουργία είχε συμβάλει μετά την αποχώρηση από το ΚΚΕ.⁷ Αν και θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να συζητηθούν τα πολιτικά συμπεράσματα που εξάγει ο Μπιτσάκης από αυτήν την πορεία, όπως τα παρουσιάζει ο ίδιος,⁸ αυτά εγγράφονται στη γενικότερη κρίση και τα αδιέξοδα της αριστερής πολιτικής, απέναντι στα οποία ο Μπιτσάκης δίνει μεν θαρραλέες απαντήσεις –που έχουν μάλλον τη μορφή ερωτημάτων–, χωρίς όμως να διεκδικεί ιδιαίτερη πρωτοτυπία. Η ιδιαίτερη συμβολή του αναμφίβολα εστιάζεται στη φιλοσοφική θεώρηση του φυσικού κόσμου και την κριτική οριοθέτηση έναντι των εκδοχών του επιστημονισμού –της κυρίαρχης προσέγγισης της φύσης στις κεφαλαιοκρατικά οργανωμένες κοινωνίες– στην οποία προβαίνει κατά την ανάπτυξη των θέσεών του.

Η Φιλοσοφία της φύσης – ένας μονισμός της ύλης

Το έναυσμα της φιλοσοφικής αναρώτησης και ταυτόχρονα την εμβληματική συμβολή του Μπιτσάκη αποτελεί η φιλοσοφία της φύσης αρθρωμένη ως διαλεκτική επιστημολογία που συμπυκνώνεται στην επεξεργασία ενός μονισμού της ύλης. Ο Μπιτσάκης παρουσιάζει μια εύληπτη σύνοψη των προκειμένων του εγχειρήματός του, που στηρίζεται στην επανεξέταση του επιστημολογικού καθεστώτος των εννοιολογικών παραδοχών της μοντέρνας κβαντικής και σχετικιστικής φυσικής, προκειμένου να στοιχειοθετήσει τη θέση ότι «ο μονισμός της ύλης είναι η μόνη φιλοσοφική θέση η οποία είναι συμβατή με τη σημερινή φυσική». Στην αφετηρία βρίσκονται τρεις αρχές:

τικής των μελετών του που ποτέ δεν έτυχαν αποδοχής από τον κομματικό μηχανισμό (Παγουλάτος 2006, 52-61. Παλιούρας 2007, 30-36). Η επιμονή όμως του Μπιτσάκη στην αναφορά ατελείωτων τέτοιων περιστατικών δεν εξηγείται μόνον ως δικαιολογημένο παράπονο, αλλά αναδεικνύει μια κρίσιμη στιγμή ιστορικής αυτοσυνείδησης πέρα από ηθικολογικές κρίσεις.

7. Παλιούρας 2007, 35-36.

8. Βλ. ιδίως τις κρίσεις στο *Ρήξη ή ενσωμάτωση*, όπως και τις συνεντεύξεις που αναφέρθηκαν. Μια πρώτη αποτίμηση της πολιτικής πορείας του Μπιτσάκη επιχειρεί ο Χάγιος 2007, 52-56.

«1. Η αντικειμενικότητα της ύλης, 2. Η αυθυπαρξία της ύλης: η ύλη, η φύση, είναι *causa sui*, 3. η ύλη είναι χρονικά προγενέστερη από το «πνεύμα», δυνατότητα η οποία πραγματοποιείται σε συγκεκριμένες βιολογικές και κοινωνικές συνθήκες».⁹

Πριν προχωρήσει στην ερμηνεία των κβαντικών και σχετικιστικών φαινομένων, ο Μπιτσάκης αμφισβητεί ήδη την νευτώνεια επιστημολογία, όπως και την αντίστοιχη προσχετικιστική ερμηνεία της ειδικής σχετικότητας. Η κριτική του εστιάζεται στη διάκριση επιστημονικών εννοιών και φιλοσοφικών κατηγοριών, διότι η σύγχυση μεταξύ τους παραγνωρίζει την ειδική θέση που κατέχουν οι έννοιες στο πλαίσιο ενός επί μέρους επιστημονικού συστήματος και των εμπειρικών αποτελεσμάτων του, καθώς ανάγονται σε γενικά ερμηνευτικά σχήματα. Παρακάμπτοντας τον όγκο των απαραίτητων τεχνικών αναλύσεων, διαπιστώνουμε ότι, σύμφωνα με τον Μπιτσάκη, η αυθαίρετη ταύτιση μιας έννοιας με μία κατηγορία απετέλεσε το νευραλγικό σημείο της γενικευμένης παρανόησης αναφορικά με την ερμηνεία τόσο των κβαντικών, όσο και των σχετικιστικών φαινομένων:

«Οι κατηγορίες, όπως και οι έννοιες, δεν είναι *a priori*. Είναι ιστορικό-φιλοσοφικά δημιουργήματα, στιγμές της θεωρητικής ιδιοποίησης της ύλης, σύνολα ανοικτά και ως προς τον αριθμό και ως προς το περιεχόμενό τους».¹⁰

Είμαστε υποχρεωμένοι, έστω πολύ σχηματικά και με τον κίνδυνο υπεραπλούστευσης, να αναφερθούμε στην επιχειρηματολογία που οδηγεί σε αυτό το καθολικό συμπέρασμα, το οποίο αποτελεί σταθερό γνώμονα του Μπιτσάκη και στις επεξεργασίες των πρόσφατων εξελίξεων στη θεωρητική φυσική και την κοσμολογία.

Η μάζα είναι επιστημονική έννοια, ενώ αποτελεί μέτρο της αδράνειας. Η ενέργεια μπορεί να θεωρηθεί μέτρο της κίνησης. Δεν υπάρχει όμως μέτρο της ύλης, καθώς η ύλη δεν είναι έννοια, αλλά φιλοσοφική κατηγορία. Η εξίσωση του Αϊνστάιν $E=mc^2$ ερμηνεύτηκε στο πλαίσιο του νευτώνιου προ-

9. Μπιτσάκης 2006α, 62.

10. Μπιτσάκης 2006α, 69.

σχετικιστικού παραδείγματος ως σχέση ισοδυναμίας ή ταυτότητας ανάμεσα στη μάζα και την ενέργεια. Δύο επιστημολογικές-φιλοσοφικές ερμηνείες διαφορετικές, αλλά σε τελευταία ανάλυση συγκλίνουσες έχουν ως αφετηρία αυτήν την εσφαλμένη ταύτιση. Πρώτον την ταύτιση της οντότητας που έχει μάζα με το υλικό απ'όπου προκύπτουν τα ψευδοπροβλήματα της υλοποίησης της ενέργειας και της αφυλοποίησης της ύλης -μια αντίληψη η οποία δεν κατορθώνει να θεμελιώσει ένα λογικά συνεκτικό ενεργητισμό και δεύτερον να θεωρηθεί η ενέργεια ως η μοναδική και έσχατη ουσία του κόσμου. Η αντίληψη αυτή καταλήγει σε έναν α-υλισμό της ενέργειας και τελικά σε έναν νέο πυθαγορισμό και μυστικισμό.¹¹

Αντ' αυτού η πρόταση του Μπιτσάκη εδράζεται στη διαπίστωση ότι η ύλη δεν υφίσταται ως επιστημονική έννοια. Επειδή οι φυσικοί επιστήμονες μελετούν ειδικές μορφές της ύλης και όχι την ύλη γενικά, δεν μελετούν, αντίθετα από τη φιλοσοφία, το καθολικό-αφηρημένο, παρά μόνον την περιοχή του επιστητού στην οποία έχουν πρόσβαση οι παρατηρήσεις και οι επιστημονικές διατάξεις που ανταποκρίνονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της περιοχής. Και όμως, χρησιμοποιούν τη λέξη ύλη προκειμένου να κατονομάσουν το αντικείμενο των ερευνών τους θεωρώντας ότι αναφέρονται στον ενιαίο χαρακτήρα του φυσικού κόσμου. Κατά συνέπεια το διπλό επιστημολογικό καθεστώς της ύλης λειτουργεί πρακτικά ως διαμεσολαβητικός σύνδεσμος ανάμεσα σε δύο διακριτούς τρόπους γνώσης της πραγματικότητας οι οποίοι προφανώς σχετίζονται, χωρίς εν τούτοις να ταυτίζονται: την επιστημονική προσέγγιση και την φιλοσοφική προσέγγιση. Προκειμένου να αποφύγει την ψευδεπίγραφη ουδετερότητα του θετικισμού και την απλοϊκή ταύτιση της σφαίρας της φιλοσοφίας με τις επί μέρους επιστήμες και τα απολύτως δικαιολογημένα θετικά τους πορίσματα, ο Μπιτσάκης προβαίνει στη συγκεκριμένη ανάλυση των συσχετισμών μεταξύ εννοιών και φιλοσοφικών κατηγοριών.

Συναφές αφετηριακό ζήτημα της επιστημολογίας που επεξεργάζεται είναι το καθεστώς των στοιχειωδών υποατομικών σωματιδίων. Σε αντίθεση

11. Bitsakis 1983, κεφ. 2.

προς τα αδρανή σώματα της κλασικής μηχανικής είναι οντότητες που μετασχηματίζονται εξαιτίας των εσωτερικών αλληλεπιδράσεων που προκαλούνται στο σωματιδίό λόγω της εγγενούς αστάθειας του, αλλά και εξαιτίας των δεδομένων κάθε φορά εξωτερικών συνθηκών. Για να συλλάβει φιλοσοφικά αυτήν την καταστατική για την κβαντική συνθήκη, ο Μπιτσάκης επιστρατεύει τη διαλεκτική. Εφαρμόζοντας τη διαλεκτική στις μεταπτώσεις της κβαντικής κατάστασης επιχειρεί να αποτυπώσει τη μορφολογία των υποατομικών αλληλεπιδράσεων και άρα το σύνολο των κβαντικών φαινομένων.¹² Αποφεύγοντας την υποστασιοποίηση της ύλης ως αυθύπαρκτης φυσικής οντότητας μπορούν οι συγκεκριμένες προτάσεις των φυσικών επιστημών στην περιοχή εφαρμογής τους να εγγραφούν στις φιλοσοφικές κατηγορίες καθολικής ισχύος.¹³

Η φυσική επιστήμη στην υλιστική θεώρηση, που υιοθετεί και επεξεργάζεται ο Μπιτσάκης, καθιστά κατά συνέπεια εμπειρικά συγκεκριμένες τις καθολικές αφαιρέσεις της φιλοσοφίας. Πηγή των φυσικών αλληλεπιδράσεων, οι οποίες είναι και αυτές μορφές ύλης είναι η δομή βάθους που έχει η πραγματικότητα, όπως θα έλεγε ο Χέγκελ, και μορφοποιείται στο χώρο και το χρόνο.¹⁴ Οι μορφές και οι μεταπτώσεις που παράγονται από την κίνηση της πραγματικότητας ταυτίζονται από την φυσική επιστήμη ως υποατομικά σωματίδια και αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους –δομές και κινήσεις που διέ-

12. Αντωνίου 2006λ 83· Θεοφίλου 2007, 42-43.

13. Βλ. για την ρεαλιστική ερμηνεία των κβαντικών φαινομένων την αναφορά στο παράδοξο Einstein-Podolsky-Rosen (EPR), το οποίο για τον Μπιτσάκη, όπως και για όλες τις συναφείς ερμηνείες, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, την επισκόπηση του Selleri 2006, 84-85, ο οποίος εγγράφει την αντίληψη του Μπιτσάκη σε αυτό το ερμηνευτικό ρεύμα.

14. Βλ. Μιχαήλ 2007, 47 για την αναλυτικότερη πραγμάτευση του διαλεκτικού χαρακτήρα των αλληλεπιδράσεων της υποατομικής ύλης. Τονίζοντας τη διπλή οριοθέτηση του υλισμού του Μπιτσάκη από το δετικισμό και το δογματισμό, ο Μιχαήλ ορθά αναδεικνύει το φενακισμό, ο οποίος χαρακτηρίζει και τις δυο αυτές προσεγγίσεις, για να αντιπαραθέσει τη φιλοσοφία όχι ως «ancilla scientiae», αλλά «ως το υψηλότερο και καθολικότερο επίπεδο αφίερσης μέσα από τη συνολική ιστορική πράξη της ανθρωπότητας και της αλληλεπίδρασής της με τη φύση [σε συνθήκες διαφοροποίησης και διαχωρισμού της θεωρίας και της πράξης]». (46) Και αυτήν ακριβώς την πρακτική της φιλοσοφίας υπηρετεί ο στοχασμός του Μπιτσάκη.

πονται από διαλεκτικές μεταβάσεις. Οι πραγματικές οντότητες και οι σχέσεις μεταξύ τους διαπλέκονται ενδογενώς, ενώ η γέννηση και η μεταβολή τους είναι αποτέλεσμα εσωτερικής αλληλεξάρτησης, η οποία οφείλει να γίνει αντιληπτή διαλεκτικά, ακριβώς διότι και αλληλεξαρτώνται σε ενδογενή και γενετικό αλληλοκαθορισμό. Όπως γράφει ο Μπιτσάκης, «η ύλη είναι μία κατηγορία η οποία αναφέρεται στο Είναι μέσω της εμπειρίας μας για το Είναι και όχι μόνο στη σχέση του Είναι με τη νόηση. Αντίστοιχα, η διαλεκτική έχει ένα οντικό αντίκρισμα, καθώς βρίσκεται σε σχέση μορφισμού με την πραγματική φύση».¹⁵ Εδώ αντηχεί η σπινοζική αντίληψη περί μονισμού της ύλης, η οποία όμως μπορεί να θεωρηθεί από επιστημονική άποψη, δηλαδή στα επί μέρους στοιχεία που είναι προσβάσιμα σε κάθε επί μέρους επιστήμη ανάλογα με την περιοχή της άσκησης της, μόνον υπό τα κατηγορήματα τα οποία αναφέρονται σε αυτήν την περιοχή. Η επάνοδος στον Σπινόζα έχει όμως κρίσιμη σημασία, όπως θα φανεί στη συνέχεια, καθώς ο μονισμός αποτελεί τον ορίζοντα στον οποίο ο Μπιτσάκης θα αντιμετωπίσει τη δυαδική θεώρηση ψυχής και σώματος με κοινωνικούς-υλιστικούς πλέον όμως όρους ως διαφορετικά κατηγορήματα μιας ενιαίας οντότητας.¹⁶

Ένας κριτικός της γαλλικής έκδοσης του βιβλίου *Η φύση στη διαλεκτική σκέψη*, που αποτελεί την αναλυτικότερη έκθεση των επεξεργασιών του Μπιτσάκη στο πεδίο της φιλοσοφίας της φύσης πιστώνει τον συγγραφέα του με έναν «υλισμό άτεγκτο ως προς τις πεποιθήσεις του και αυστηρού στις διατυπώσεις του, οι οποίες ποτέ δεν υπερβαίνουν αυτό που οι επιστήμες μας επιτρέπουν να πούμε».¹⁷ Αν η φιλοσοφία της φύσης αποτελεί το κύριο πεδίο ενασχόλησης και συμβολής του Μπιτσάκη, δεν συνιστά ωστόσο για αυτόν μία ιδιαίτερη περιοχή θεωρητικού αναστοχασμού, καθώς η σκέψη του κάθε άλλο παρά περιορίζεται σε αυτήν. Περιλαμβάνει ακόμη την ανα-

15. Μπιτσάκης 2006α, 69.

16. Βλ. τη σχετική πραγματέυση των ερμηνειών αναφορικά με το ζήτημα της θεώρησης ταυτοποιήσιμων οντοτήτων στην κβαντομηχανική στο Κυπριανίδης - Σαρδελής 1983, κεφ. 3 & 4 και επίσης Selleri 1986, 93 κ.ε.

17. Mézсарos 2006, 76.

κατασκευή του συστηματικού πλέγματος των κατηγοριών μέσω των οποίων αρθρώνεται η αποτύπωση των θεωρητικών και πρακτικών σχέσεων του ανθρώπου με τον κόσμο γενικότερα. Ευρύτερα γνωστός ως διανοούμενος, αλλά και πανεπιστημιακός δάσκαλος γίνεται, άλλωστε, ο Μπιτσάκης από την πλειάδα βιβλίων, μονογραφιών και δημοσιεύσεων¹⁸ που αφορούν στις δυνατότητες και τα προτάγματα του κοινωνικού στοχασμού υπό το πρίσμα της δικής του εκδοχής της διαλεκτικής υλιστικής οντολογίας, στη σύγχρονη θεωρία της αριστερής πολιτικής και του ιμπεριαλισμού, αλλά και τις σύγχρονες βιολογικές θεωρίες και τη βιοηθική, ενώ δεν θα μπορούσαν να λείπουν η αξιολόγηση των σύγχρονων εκφάνσεων του επιστημονισμού, του μυστικισμού ή άλλων ρευμάτων υπό το πρίσμα της κριτικής της ιδεολογίας. Θα αδικούσε, κατά συνέπεια, τον Μπιτσάκη αν η αναφορά στο έργο του δεν περιελάμβανε μια, έστω σχηματική, παρουσίαση της γενικής φιλοσοφικής του θέσης, από την οποία πηγάζουν όλες οι επί μέρους επεξεργασίες στα πεδία όπου δραστηριοποιείται, όπως και οι πολιτικές στάσεις που κρατά ο ίδιος στην πορεία σχεδόν οκτώ δεκαετιών.

Για μια διαλεκτική οντολογία: Επιστήμες και Κοινωνία

Το γενικό περίγραμμα των αναζητήσεων του Μπιτσάκη προκύπτει από τη συναίρεση διαλεκτικής και οντολογίας. Η μορφή αυτής της συναίρεσης καθορίζεται μεν από τη θεώρηση του φυσικού κόσμου, εγγράφεται όμως στις συντεταγμένες της υλιστικής σκέψης. Ως προς αυτές αυτοπροσδιορίζεται ο Μπιτσάκης σε μία τροχιά που αρχίζει με την ανασκευή της ερμηνείας της μοντέρνας φυσικής για να οδήγησει στην ολοκληρωμένη θεώρηση της

18. Η τεράστια συγγραφική παραγωγή του Μπιτσάκη μπορεί να ομαδοποιηθεί σχηματικά σε τρεις κατηγορίες: τα ειδικά βιβλία φιλοσοφίας που πραγματεύονται τη μοντέρνα φυσική, τα βιβλία γενικού φιλοσοφικού περιεχομένου, όπου εκτίθενται οι γενικές θεωρητικές θέσεις του συγγραφέα και οι μικρές και μεγάλες μελέτες-παρεμβάσεις για πολιτικά, ιδεολογικά και ιστορικά ζητήματα. Η πληρέστερη καταλογογράφηση των δημοσιεύσεων και του επιστημονικού έργου του Μπιτσάκη μέχρι τα μέσα του 2006 βρίσκεται στο αφιέρωμα του περιοδικού *Μανδραγόρας* 2006, 86-90.

συνάφειας μεταξύ των μορφών, των σχέσεων και των μετασχηματισμών της ύλης.¹⁹ Η φιλοσοφική άρθρωση της ευρύτερης μορφολογίας της ύλης διεκδικεί μια πρωτοτυπία στο πλαίσιο πάντοτε του υλισμού διαλεκτικής κοπής στο οποίο κινείται από την αρχή ως το τέλος η σκέψη του Μπιτσάκη. Καθώς πραγματεύεται εξίσου με τις επιστήμες του ανόργανου κόσμου τις βιολογικές και κοινωνιοψυχολογικές επιστήμες στα ύστερα βιβλία του ο Μπιτσάκης παρέχει μια πανοραμική φιλοσοφική θεώρηση του φυσικού κόσμου, συμπεριλαμβανομένου του μετασχηματισμού του ανθρώπου από φυσικό ον σε κοινωνικό, το οποίο βεβαίως ο Μπιτσάκης πραγματεύεται με τα ίδια φιλοσοφικά εργαλεία – αυτά που έχει εξάγει από τη διαλεκτική οντολογία.²⁰

Είναι μάλιστα συστατικό στοιχείο αυτής της διαλεκτικής, το ότι διαμορφώνεται με κριτικό και συνάμα δετικό τρόπο. Η επεξεργασία μιας φιλοσοφίας της μοντέρνας μετά-νευτώνειας φυσικής με γενικό γνώμονα τη *Διαλεκτική της φύσης* του Φρήντριχ Ένγκελς²¹ συνυφαίνεται με την κριτική οριοθέτηση τόσο έναντι του δετικισμού που συνεπάγεται η καθαρά επιστημολογική θεώρηση της φύσης, όσο και έναντι της ορθολογικής υποστασιοποίησης που συνεπάγεται η μεταφυσική προσέγγιση των εμπειρικών φυσικών φαινομένων. Το κύριο διακριτικό γνώρισμα της σκέψης του Μπιτσάκη είναι πρώτα απ' όλα ο τύπος θεωρίας την οποία καλλιεργεί. Πρόκειται για μία φιλοσοφία της φύσης που οριοθετείται σε δυο κατευθύνσεις: από τη μια πλευρά σε αντίθεση προς τη φιλοσοφία της επιστήμης που κυριαρχεί από τα τέλη του 19ου αιώνα και πρυτανεύει έκτοτε στη θεώρηση των αποτελεσμάτων της μοντέρνας φυσικής, όσο και από την άλλη σε αν-

19. Τα τελευταία βιβλία αποκτούν το χαρακτήρα συνολικής επισκόπησης των δετικών επιστημών εστιάζοντας στα κάθε φορά επίδικα από την άποψη του Μπιτσάκη. Το *αιδιαλές δέντρο της γνώσεως* και το *Η ύλη και το πνεύμα* περιέχουν το σύνολο των φιλοσοφικών πορισμάτων και ερμηνειών του Μπιτσάκη.

20. Και εδώ διαπίστωνεται η γειτνίαση του Μπιτσάκη με τη σκέψη του Henkow, αλλά και της ρεαλιστικής διαλεκτικής αντίληψης του Roy Bashkar (βλ. σχετικά τις αναφορές του Μιχαήλ 2007).

21. Βλ. τη σχετική αποτίμηση του έργου στο Μπιτσάκης 2020.

τίθεση προς τις δογματικές ορθολογικές αντιλήψεις που επιχειρούν την ερμηνεία αυτών των αποτελεσμάτων μέσω αφηρημένων φιλοσοφικών κατηγοριών στο πλαίσιο μιας στατικής μεταφυσικής της παρουσίας και της ταυτότητας.²² Κατά συνέπεια, η επεξεργασία μιας φιλοσοφίας της φύσης ενέχει τον επαναπροσδιορισμό του χαρακτήρα που έχουν οι θεμελιώδεις κατευθύνσεις της σκέψης που υποδεικνύουν εν συνεχεία στον Μπιτσάκη ένα συνεκτικό σύστημα αποτύπωσης της φυσικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

“Ο διαλεκτικός υλισμός δεν είναι μια οντολογία με την προδιαλεκτική έννοια του όρου [...] Δεν είναι μεταφυσική, αλλά αφορά άμεσα το Είναι και όχι μόνο τις σχέσεις ανάμεσα στη δική μας νόηση και το Είναι».²³ Επιμένοντας στο διαλεκτικό υλισμό, ο Μπιτσάκης τοποθετείται μεν προγραμματικά σε μία διακριτή αφετηρία από αυτήν των μεγάλων ρευμάτων του κριτικού δυτικού μαρξισμού τα οποία απορρίπτουν κατηγορηματικά τη δυνατότητα αυτή της προσέγγισης στη φιλοσοφία εξαιτίας του στείρου δογματισμού που σηματοδοτεί. Η κωδικοποίηση αυτής της θέσης στον σοβιετικής κατασκευής *diamat* συνιστά, άλλωστε, το κοσμοθεωρητικό δόγμα της τριτοδιεθνιστικής παράδοσης και των σταλινικών καθεστώτων.²⁴ και είναι αυτονόητα σύμφυτη προς τη θεωρητική αντίθεση η πολιτική διαφοροποίηση από το συγκεκριμένο τύπο κοινωνικής οργάνωσης και τις συνθήκες ανελευθερίας και στραγγαλισμού της κριτικής σκέψης που συνεπάγεται.

Ο Μπιτσάκης μετέχει μεν στον τύπο λόγου αυτού του είδους μαρξισμού –γεγονός που συνάδει με τη δημόσια ανοχή που επιδεικνύει στα σοβιετικά καθεστώτα μέχρι το 1989, αν και αυτά στέκονται μάλλον εχθρικά ή αδιάφορα προς το έργο του. Διαχωρίζεται όμως με σαφήνεια από τη διαλεκτικό υλισμό σοβιετικής κοπής διεκδικώντας μία δυναμική κριτική διαλεκτική οντολογία.²⁵ Διατηρεί ως το 1989 μία εσωτερική απόσταση από το σοβιε-

22. Μπιτσάκης 2001, 339. Βλ. και Μιχαήλ 2007, 48.

23. Βλ. επίσης Μπιτσάκης 2001, κεφ. 2 και Μπιτσάκης 2003a passim.

24. Βλ. τη διεξοδική συζήτηση των σχετικών διακυβευμάτων στο Κυπριανίδης – Σαρδελής 1983b.

25. Αν και είναι πενιχρές οι σχετικές αναφορές του Μπιτσάκη οι θεωρητικοί με τους οποίους παρουσιάζει τη μεγαλύτερη εγγύτητα είναι οι Lucien Séve και Ewald Ilenkow.

τικό πρότυπο χωρίς να ταυτιστεί ποτέ μαζί του, για να διαχωρίσει τη θέση του στη συνέχεια ασκώντας οξεία κριτική τόσο στα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού, όσο και στην πολιτική και ιδεολογία του ΚΚΕ. Θεωρεί επίσης θεμελιώδες καθήκον “να αναδείξουμε [...] την αρνητική επίδραση του μοντέλου του υπαρκτού σοσιαλισμού στο εργατικό κίνημα της Δύσης”.²⁶ Σε κάθε περίπτωση, η δημόσια πολιτική ανοχή στα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού, όπως και η συμμετοχή στο ΚΚΕ μέχρι το 1989 ανάγεται στην εκτίμηση μεγάλου μέρους της γενιάς στην οποία ανήκει ο Μπιτσάκης, όπως και νεωτέρων του, ότι αυτοί οι κρατικοί σχηματισμοί, όπως και τα ευθυγραμμισμένα με αυτούς κόμματα συνιστούν τους αποτελεσματικότερους φορείς υπηρέτησης των εργατικών συμφερόντων παρά τις στρεβλώσεις μέχρι την ακύρωση του επαναστατικού προτάγματος κατά τον 20ο αιώνα. Ο θεωρητικός δρόμος που χαράζει ο Μπιτσάκης δεν είναι απόλυτα συμβατός με τις αφετηρίες του ορθοδόξου μαρξισμού των κομμουνιστικών κομμάτων ούτε βέβαια με τις ιδεολογικές προκειμένες ή τις κοσμοθεωρητικές τους αντιλήψεις. Έχει άλλωστε από νωρίς γίνει ο ίδιος στόχος του αυταρχισμού και της κατασταλτικής πολιτικής του κόμματος απέναντι ακόμη και σε υποψία διαφοροποίησης, και οι δύο πλευρές αντιλαμβάνονται βέβαια αυτό το γεγονός με συνέπεια η συνύπαρξή τους, όπως συνέβαινε σε τόσες και τόσες αντίστοιχες περιπτώσεις διανοουμένων της ευρωπαϊκής αριστεράς να χαρακτηρίζεται από μία ένταση που παραμένει ανεπίλυτη μέσω επιχειρημάτων.²⁷

26. Μπιτσάκης 1989, 362.

27. Σχετικά με την εσωτερική απόσταση που κρατούσε ο Μπιτσάκης από τους υπευθύνους του κόμματος κάθε βαθμίδας ήδη από την περίοδο των φυλακίσεων βλ. τις αφηγήσεις του στις συνεντεύξεις που παρατίθενται στο πρώτο μέρος του παρόντος. Η ένταση μεταξύ τους, όπως και στις αμέτρητες περιπτώσεις διανοουμένων και μη, οριοθετημένη από τη μία πλευρά από την κομματική εργαλειοποίηση των ιερωμένων και από την άλλη τον βαθμό αυτολογοκρισίας τον οποίο οι τελευταίοι έκριναν επιβεβλημένο στο όνομα της Ελπίδας μιας μελλοντικής ιστορικής δικαίωσης. Είναι πολύ χαρακτηριστική η αυτοκριτική αναφορά του Μπιτσάκη στη στάση ανοχής που κράτησε για μικροπολιτικούς λόγους το ΚΚΕ (αλλά και σοβαρό μέρος της εκτός αυτού αριστεράς) απέναντι στο νεοορθόδοξο ρεύμα στις αρχές της δεκαετίας του 1980 με μόνη εξαίρεση μεταξύ των διανοουμένων τον Α. Μπαγιόνα, ο οποίος αποχώρησε από το ΚΚΕ με αυτήν την

Στη σπονδυλωτή μονογραφία *Οι δρόμοι της διαλεκτικής* εκτίθεται η συστηματική αντίληψη για τη διαλεκτική την οποία ο Μπιτσάκης εξάγει στα χνάρια της υλιστικής αντιστροφής της εγγελιανής διαλεκτικής από τον Μαρξ.²⁸ Αφετηρία της κριτικής στον Χέγκελ είναι μεν ρητά η ορθόδοξη μαρξιστική ερμηνεία του, την οποία υιοθετεί ο Μπιτσάκης, καθώς θεωρεί ιδεαλιστική την εγγελιανή αντίληψη, την οποία ανακατασκευάζει από την πλευρά του ώριμου Μαρξ.²⁹ Η ανάπτυξη όμως της διαλεκτικής υλιστικής προσέγγισης δεν περιορίζεται στο σχήμα του υλισμού ως αντεστραμμένου ειδώλου του ιδεαλισμού:

«... η σχέση της υλιστικής διαλεκτικής με τη διαλεκτική του Χέγκελ δεν περιορίζεται στην “αντιστροφή”. Ανάμεσα στις δυο διαλεκτικές υπάρχει αντίθεση αρχής. Ταυτόχρονα, η ιδεαλιστική διαλεκτική δεν μπορεί να αξιοποιηθεί υλιστικά, αν απλώς “στηθεί στα πόδια της”. Για να αναδειχθεί η μεθοδολογική και φιλοσοφική αξία της χρειάστηκε η γνώση της ‘λογικής’ του εγγελιανού συστήματος και ταυτόχρονα η υπέρβασή του»³⁰

Η μεθοδολογική έκθεση αρχών που αναπτύσσεται στις συγκεκριμένες μελέτες έχει ουσιαστικά χαρακτήρα προγράμματος, το οποίο εκδιπλώνεται στις μελέτες για το φυσικό μικρό- και μακρόκοσμο, την ανόργανη και την οργανική ύλη. Πρώτα στο *Αειθαλές δέντρο της γνώσεως και στη συνέχεια στο Η ύλη και το πνεύμα* ο Μπιτσάκης εξελίσσει τις γνωσιοθεωρητικές συ-

αφορά (Μπιτσάκης 2005). Στο *Ρήξη ή Ενσωμάτωση* ο Μπιτσάκης προβαίνει σε μια συνολική αποτίμηση της πορείας του εργατικού κινήματος, των κομμάτων που το εκπροσώπησαν, των καθεστώτων σοβιετικού τύπου, όπως και της τραγωδίας του ελληνικού κομμουνισμού.

28. Μπιτσάκης 2003β, κεφ. 2, 43-72.

29. Μπιτσάκης 2003β, 52 κ.ε. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Μπιτσάκης δεν επιφυλάσσει ιδιαίτερη μεταχείριση στην αντιπαράθεση περί ουσίας του ανθρώπου και αλλοτρίωσης, δηλαδή των βασικών μοτίβων στη σκέψη του νεαρού Μαρξ – μια ακόμη ένδειξη ότι η οντολογική προσέγγιση του Μπιτσάκη δεν αφήνει χώρο ούτε στη φιλοσοφική ανθρωπολογία με αντίστοιχες αναφορές, ούτε στη μαρξιστική εκδοχή του ανθρωπισμού. Με δεδομένες τις θεμελιώδεις διαφορές που έχει ο Μπιτσάκης με τον Αλτουσσέρ, το περιεχόμενο του «θεωρητικού αντιανθρωπισμού» αποτελεί ίσως ένα σημείο υπόρρητης διασταύρωσής τους.

30. Μπιτσάκης 2003β, 24.

νέπειες της γενικής φιλοσοφικής θέσης του σε συνεχή διάλογο με τα δεδομένα των φυσικών επιστημών. Όσον αφορά στην κβαντομηχανική και τη θεωρία της σχετικότητας συνεχίζει και εμβαδύνει τις επεξεργασίες που έχουν προηγηθεί. Πραγματεύεται αναλυτικότερα, λαμβάνοντας υπόψη και τα πιο πρόσφατα δεδομένα των αστρονομικών παρατηρήσεων, τα μεγάλα κοσμολογικά ερωτήματα των συμπαντικών διαδικασιών, του μετασχηματισμού της ύλης, της αιτιότητας, της κοσμογένεσης και του τελεολογικού χαρακτήρα που διέπει την εσφαλμένη ερμηνεία της κίνησης στη φύση. Ο Μπιτσάκης δεν περιορίζεται στη διαλεκτική σύλληψη της δομής της ανόργανης ύλης, αλλά εφαρμόζει τα φιλοσοφικά εργαλεία του και στη δημιουργία της ζωής, το δαρβινισμό, όπως και τα αποτελέσματα της σύγχρονης βιολογίας.

Η διαδικαστική διαλεκτική που διέπει την κίνηση της ύλης βρίσκεται για τον Μπιτσάκη στον πυρήνα μιας ανοιχτής υλιστικής οντολογίας που μπορεί να θεμελιωθεί χωρίς την αναδρομή σε μεταφυσικές αξιώσεις. Ο Μπιτσάκης δεν υιοθετεί άκριτα και χωρίς περαιτέρω διερεύνηση την παραδοχή της μαρξιστικής παράδοσης που θεωρεί προφανή την ενότητα των επιστημών με τη φιλοσοφία. Επιμένει στην αναζήτηση της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ εννοιών και κατηγοριών, ενώ θεωρεί ότι υπάρχει ένας μορφισμός ανάμεσα στο πραγματικό και την αναπαράσταση του. Μονισμός της ύλης, δηλαδή υλισμός, σημαίνει αντικειμενικότητα, μια ιστορικά καθορισμένη αντικειμενικότητα αυτό-δημιουργία και προτεραιότητα της ύλης σε σχέση με το πνεύμα, το οποίο δεν είναι ουσία, αλλά ενδογενής δυνατότητα τη φύσης.

Η ύλη και το πνεύμα ανακεφαλαιώνει και συμπυκνώνει την υλιστική διαλεκτική, η οποία ρητά διακρίνεται τόσο από τη δογματική οντολογία της αντανάκλασης, όσο και από τον πνευματοκρατούμενο επιστημονισμό που μεταπίπτει στον εμπειρισμό –κάθε δηλαδή εκδοχή της θετικιστικής αποτύπωσης του φυσικού κόσμου, η οποία είναι επόμενο ότι σηματοδοτεί την θετικιστική προσέγγιση και των κοινωνικών σχέσεων. Συνοψίζοντας την επιστημολογική του θέση, γράφει ο Μπιτσάκης.³¹

31. Μπιτσάκης 2011, 94.

«[...] υπάρχει ένας μορφισμός ανάμεσα στην πραγματικότητα και την εννοιακή της αναπαράσταση. Οι έννοιες έχουν ένα οντοτικό αντίκρυσμα: Είναι «αντανεκλάσεις» πραγματικοτήτων και σχέσεων οι οποίες υπάρχουν στα ίδια τα πράγματα.»

Αυτή η θέση συνοδεύεται βέβαια σε όλες τις αναπτύξεις του Μπιτσάκη από την οριοθέτηση από τη δογματική αντίληψη της αντανεκλάσης σύμφωνα με την οποία υπάρχει μια σχέση αμεσότητας μεταξύ φαινομένου και νοητικής του απεικόνισης – για αυτό, άλλωστε, είναι απαραίτητη η διαλεκτική αντιμετώπιση αυτής της σχέσης: ζητούμενο είναι να βρεθούν οι διαμεσολαβήσεις κάθε είδους οι οποίες συνιστούν τον εν λόγω συσχετισμό. Η πρακτική εμπάδυνση στη θεώρηση των εμπειρικών φαινομένων επιτρέπει στον Μπιτσάκη να εδραιώσει την ανασυγκρότηση των θεμελιωδών διαδικασιών του φυσικού κόσμου: η απόρριψη της τελεολογίας, την οποία ο Μπιτσάκης εννοεί ως σκοποθετική σύλληψη των μετασχηματισμών της ύλης δεχόμενος αντίθετα την αιτιοκρατία τόσο στις υποατομικές, όσο και στο μακροκοσμικές περιοχές: «Η αιτιότητα και η αιτιοκρατία είναι αρχές (principes) για κάθε ρεαλιστική αντίληψη. Η εξέλιξη της Φυσικής απέδειξε το εύρος και την πολλαπλότητα των μορφών τους»³²

Με ζητούμενο να στοιχειοθετήσει την εγγραφή της οντολογίας στην επιστήμη ο Μπιτσάκης προεκτείνει την οντολογική επένδυση των επιστημονικών εννοιών από τον Bachelar³³ στην κατεύθυνση της ρεαλιστικής-υλιστικής κατανόησης των εννοιολογήσεων και των μεταξύ τους συσχετισμών που είτε συνιστούν το αφετηριακό πλαίσιο των θετικών πειραματικών επιστημών, είτε προκύπτουν από την ανάπτυξή τους. Στη βάση των υλιστικών επιστημολογικών αρχών που συνάγονται από τη διαλεκτική

32. Μπιτσάκης 2011, 213. Η υπεράσπιση της αιτιοκρατίας και η απόρριψη της τελεολογίας είναι συνυφασμένες με την αποδοχή της τοπικότητας στη φύση, δηλαδή του ενδεχομένου να ισχύουν διαφορετικοί φυσικοί νόμοι / συμπαντικές καταστάσεις σε διαφορετικά επίπεδα βάθους ή χωροχρονικά συντάγματα. Ο Μπιτσάκης κινείται εδώ στο ρεύμα της σχετικής προβληματικής που ανέπτυξαν οι Μπομ και Βιζιέ (Μπιτσάκης 2011, 197-218).

33. Μπιτσάκης 2011, 237.

ανασυγκρότηση του υλισμού διαγράφεται με πεδίο εκκίνησης την ερμηνεία της εξελικτικής βιολογίας ο ριζώντας μιας οντο- και φυλογενετικής αντίληψης στον οποίο αναδύονται οι αρχές της κατανόησης της αδιάσπαστης κοινωνιοψυχολογικής συνάρθρωσης της ανθρωπίνης ύπαρξης. Εδώ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το ότι αντί για την ανάπτυξη της διαμεσολάβησης ατόμου και συνόλου υπό το πρίσμα μιας κοινωνικής θεωρίας επιστρατεύονται τα αποτελέσματα της κοινωνικής ψυχολογίας, της βιολογίας και της γλωσσολογίας ως θετικών επιστημών προκειμένου να μεθερμηνευτούν τα θετικά τους πορίσματα με βάση το σύστημα αναφοράς της διαλεκτικής οντολογίας. Ο Μπιτσάκης εφαρμόζει ουσιαστικά την επιστημολογική αρχή σύμφωνα με την οποία κάθε φαινόμενο της φύσης και της κοινωνίας συνιστά μια ενότητα αντιθέτων, ο δυναμικός συσχετισμός των οποίων οδηγεί στον συνεχή μετασχηματισμό του:

«Οί φυσικές επιστήμες γνωρίζουν (και εκμεταλλεύονται) «άπειρο» πλήθος διαλεκτικών αντιθέσεων και διαδικασιών. Άλλα οί διαλεκτικές έντιθέσεις και διαδικασίες χαρακτηρίζουν επίσης τὰ κοινωνικά, καθώς και τὰ ψυχικά και τὰ γνωσιακά φαινόμενα. [...] Ωστόσο και οί άπλές oppositions μπορούν να γίνουν ανταγωνιστικές υπό καθορισμένες συνθήκες (σπάσιμο συμμετριών στη φυσική, διαταραχή μιᾶς ἀμφίδρομης χημικής αντίδρασης, διαταραχή τῆς σχέσης ὀργανισμοῦ-περιβάλλοντος, τῆς δυναμικῆς ἰσορροπίας τῶν ὀρμονῶν στὸν ὀργανισμό κλπ.). Άλλα στή φύση, και προπαντὸς στήν κοινωνία, λειτουργοῦν καταστάσεις ὅπου τὰ ἀντίθετα συνυπάρχουν, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποκλείονται ἀμοιβαία. Τέτοιες ἀντιθέσεις (contradictions) εἶναι ἀπὸ τῆ φύση τους ἀνταγωνιστικές, ὅπως, π.χ., οί ταξικές ἀντιθέσεις.»³⁴

Τα ποικίλα δημοσιεύματα, κυρίως στα γαλλικά και τα ελληνικά, στα οποία ο Μπιτσάκης παρουσιάζει τις έρευνές του στη φιλοσοφία της φύσης δεν μπορεί παρά να έχουν τεχνικό, εξειδικευμένο χαρακτήρα. Αναπόφευκτα,

34. Μπιτσάκης 2006b, 356.

αυτό το μέρος του έργου του είναι προσβάσιμο στις κοινότητες που διαθέτουν τις αντίστοιχες γνώσεις και είναι σε θέση να παρακολουθήσουν μία επιχειρηματολογία που αρθρώνεται μέσω της φιλοσοφικής ανασυγκρότησης των θεωρημάτων της μαθηματικής φυσικής. Ένα πολύ μεγάλο μέρος της συγγραφικής παραγωγής του Μπιτσάκη είναι όμως προσβάσιμο στο ευρύ καλλιεργημένο κοινό, ιδιαίτερα οι εργασίες που αφορούν σε πολιτικά, ιδεολογικά και ιστορικά θέματα.³⁵ και πέραν αυτών όμως, οι πολλές μελέτες και τα βιβλία που εξακτινώνονται γύρω από το σκληρό φιλοσοφικό πυρήνα του έργου διατυπώνονται εύληπτα δεν καταφεύγουν όμως στη σχηματοποίηση ή την ιδεολογικοποίηση από θέσης αρχής. Αντίστοιχα, οι πολιτικές καταθέσεις ή οι ιστορικοί απολογισμοί έχουν περισσότερο το χαρακτήρα της διατύπωσης ερωτημάτων στα οποία οδηγούν οι θεωρητικές προκείμενες της θέσης του συγγραφέα. Το διακριτό και σταθερό ιδεολογικό πρόσημο δεν σηματοδοτεί πολεμικές ή αφορισμούς, αλλά κατευδύνει τις αναλύσεις που έχουν κατοχυρώσει τον Μπιτσάκη ως αυτόνομο στοχαστή - μία ιδιαίτερη, ανεξάρτητη φωνή που λογοδοτεί μόνο στη συνείδησή της.

Η ακεραιότητα αυτής της συνείδησης είναι ίσως το σημαντικότερο μάθημα το οποίο παραδίδει ο Μπιτσάκης. Συμπυκνώνεται με τον καλύτερο τρόπο στα λόγια τα οποία ο ίδιος ο Μπιτσάκης αφήνει να πει ο Αϊνστάιν στην κατακλείδα του φανταστικού διαλόγου του με τον Πλανκ που συνοψίζει ουσιαστικά την *Υψηλή και το Πνεύμα*-και ίσως ολόκληρο το έργο του συγγραφέα της:

«Η αναζήτηση της αλήθειας του κόσμου είναι θεμέλιο εσωτερικής ελευθερίας και ασφάλειας. Επίσης: Η αναζήτηση της αλήθειας του κόσμου είναι ταυτόχρονα κίνητρο για να μετά-

35. Από αυτήν την πληθώρα ως σημειωθεί μόνον, καθώς είναι από τα λιγότερο γνωστά, δυο παλαιότερα κείμενα κριτικής στον Κώστα Αξελό, δημοσιευμένα, σημειωτέον, στο περιοδικό *Πολίτης*, αλλά και το βιβλίο *Από την πυρά στον άμβωνα* (Μπιτσάκης 2009) με την τόσο χρήσιμη σήμερα αναδρομή στις αντιλήψεις του τυπικού ορθολογισμού και του θρησκευτικού μυστικισμού διάφορων τύπων στον ελληνικό χώρο στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα.

σχεις στο κίνημα για να ξεπεραστεί η βαρβαρότητα του ανθρωπίνου κόσμου μας.»³⁶

Ούτως ή άλλως, έχει δεχτεί και θα συνεχίσει να δέχεται πολλούς επαίνους, ο μεγαλύτερος των οποίων είναι η πρόθυμη παραδοχή από όλους, φίλους και αντιπάλους, από όσους βάδισαν παράλληλα, συνέκλιναν και απέκλιναν, αλλά και όσους βάδισαν αντίθετα, της συμβολής του στη διαμόρφωση συνειδήσεων και αντιλήψεων στη θεωρία και την πολιτική με το έργο, τη διδασκαλία και την καθημερινή του δράση. Στην πνευματική φυσιογνωμία του Μπιτσάκη συμπυκνώνεται μια κρίσιμη μάζα της εμπειρίας του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα και των αρχών του εικοστού πρώτου που διαφαίνεται πιο αδιαφανής και σκοτεινός από τον προηγούμενο. Ανέναντι στις αυστηρές απαιτήσεις της σκέψης και τις σκληρές απαιτήσεις της πραγματικότητας ο Ευτύχης Μπιτσάκης στάθηκε και στέκεται ένας ελεύθερος άνθρωπος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνίου, Ν.Γ. (2006), «Το φυσικό κενό στη θεωρία της ύλης», *Μανδραγόρας* 34, 82-83.
- Bitsakis, E. (1983): *Physique et matérialisme* (Παρίσι: éditions Sociales).
- Θεοφίλου, Α. (2007): «Η συμβολή του Ευτύχη Μπιτσάκη στη θεωρία της Κβαντικής Μηχανικής», *Διάπλους* 19, 40-44.
- Κυπριανίδης, Τ. – Σαρδελής, Δ. (1983α). *Η Δυναμική των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (Αθήνα: Θεωρία).
- Κυπριανίδης, Τ. – Σαρδελής, Δ. (1983β), «Ο διαλεκτικός υλισμός και η φυσική», *Θέσεις* 2, 87-102.
- Μαρξ, Κ. – Ένγκελς, Φ. (2003): *Η Γερμανική Ιδεολογία*, μετάφραση Κ. Φιλίνη, τόμ. 1 (Αθήνα: Gutenberg).

36. Μπιτσάκης 2011, 377.

- Mészáros, I. (2007), «Για τον Ευτύχη Μπιτσάκη», *Μανδραγόρας* 34, 76-77.
- Μιχαήλ, Σ. (2007), «Για μια Οντολογία χωρίς μεταφυσική», *Διάπλους* 19, 45-48.
- Μπιτσάκης, Ε. (1980, 1991). *Η Φιλοσοφία του Ανθρώπου* (Αθήνα: Gutenberg).
- Μπιτσάκης, Ε. (1989). *Ρήξη ή Ενσωμάτωση* (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή).
- Μπιτσάκης, Ε. (2001). *Διαλεκτική και Νεώτερη Φυσική* (Αθήνα: Ζαχαρόπουλος/Δαίδαλος).
- Μπιτσάκης, Ε. (2003α). *Η Φύση στη Διαλεκτική Φιλοσοφία* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).
- Μπιτσάκης, Ε. (2003β). *Δρόμοι της Διαλεκτικής* (Αθήνα: Άγρα).
- Μπιτσάκης, Ε. (2005), «Στερνό αντίο στον Αύγουστο Μπαγιόνα», *Πριν* 16/10/2005, 20.
- Μπιτσάκης, Ε. (2006α), «Μικροφυσική: προς ένα Μονισμό της Ύλης», *Μανδραγόρας* 34, 62-69.
- Μπιτσάκης, Ε. (2006β). *Το αιιθαλές δέντρο της γνώσεως* (Αθήνα: Άγρα).
- Μπιτσάκης, Ε. (2009). *Από την Πυρά στον Άμβωνα* (Αθήνα: Τόπος).
- Μπιτσάκης, Ε. (2011). *Η Ύλη και το Πνεύμα* (Αθήνα: Άγρα).
- Μπιτσάκης, Ε. (2020), «Η Διαλεκτική της Φύσης», στο *Φρίντριχ Ενγκελς (1820-1895). Ο άλλος Μαρξ*, επιμέλεια Δ. Καρύδας-Δ. Ψαρράς (Αθήνα: Εφημερίδα των Συντακτών-Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ), 82-87.
- Παγουλάτος, Α. (2006), «Επιστήμη, Φιλοσοφία και Πολιτική: μια συζήτηση με τον Ευτύχη Μπιτσάκη», *Μανδραγόρας* 34, 47-61.
- Παλιούρας, Α. (2007), «Συνέντευξη του Ευτύχη Μπιτσάκη», *Διάπλους* 19, 24-39.
- Ρινάλντι, Ρ. (2007), «Ευτύχης Μπιτσάκης: Η ευτυχής άλυτη αντίφαση», *Διάπλους* 19, 51-53.
- Selleri, F. (1986). *Η Διαμάχη για την Κβαντική Θεωρία* (Αθήνα, Gutenberg).
- Selleri, F. (2006), «Αβεβαιότητα, απροσδιοριστία και οι ανισότητες του Heisenberg», *Μανδραγόρας* 34, 84-85.
- Χάγιος, Α. (2007), «Ευτύχης Μπιτσάκης: Αδιάκοπα παρών στο γίγνεσθαι της ελευθερίας», *Διάπλους* 19, 54-57.

Abstract

The philosophical work of Eftychis Bitsakis, emeritus Professor at the University of Ioannina, is presented in the wider context of his intellectual and political endeavours spanning almost eight decades. The exposition focusses on Bitsakis' contribution to the formulation of a philosophy of nature providing an interpretation of modern physics -quantum theory and relativity- along the lines of a universal dialectical materialist approach to nature in the micro and macro domain. Bitsakis' natural philosophy is placed in the framework of his understanding of Marxism marked by original traits in articulating a realist approach to social and natural phenomena whilst retaining an explicitly anti-positivist stance. The profile of Bitsakis' work however would be misplaced without inscribing it in the context of his political engagement first in the communist party, with which he actually never came to terms, and then in the radical left flanked by his leading role in projects of theoretical reviews over the years and prolific writing on philosophical, political and social matters.